

במהות הקנינים

א.

איתא במתני' דגיטין¹: "המלוה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני להיות מפריש עליהן מחלקן, מפריש עליהן בחזקת שהן קיימין, ואינו חושש שמא מת הכהן או הלוי או העשיר העני".

ובגמ' שם: "ואע"ג שלא אתו לידיה, אמר רב במכרי כהונה ולויה".
וברש"י שם: "במכרי כהונה: ... דאינו רגיל לתת תרומות ומעשרות אלא לכהן זה, הלכך כיון דמלתא דפשיטא הוא דלדידהו יהיב להו אסחי להו שאר כהני דעתייהו, והוה כמאן דמטו לידייהו דהני". והדברים קשים להבנה, שהרי אף שהכהן נחשב כמוחזק, מ"מ הרי עדיין לא עשה מעשה קנין בחפץ, ואינו נחשב כשלו, וא"כ עדין הישראל לא קיים את חיוב הנתונה?

וכן בגמ' בב"ב²: "ת"ר: הבכור נוטל פי שניים בזרוע ובלחיים ובקיבה ובמוקדשין ובשבח ששבחו נכסים לאחר מיתת אביהן... האי הזרוע והלחים ובקיבה היכי דמי, אי דאתי לידי אבוהון פשיטא, ואי דלא אתי לידי אבוהון, ראוי הוא, ואין הבכור נוטל בראוי כבמוחזק, הכא במכרי כהונה עסקינן, ודאשתחית בחיי דאבוהון, וקסבר מתנות שלא הורמו כמי שהורמו דמי..."

וכתבו התוס' שם: "הכא במכרי כהונה עסקינן – בכל דוכתי עביד מכרי כהונה מוחזק. בפרק כל הגט המלוה מעות את הכהן והלוי, והיינו טעמא שזהו מתנה מועטת ואסור לחזור בו, ואפי' בדברים בעלמא ואע"פ שאם רצה יכול לחזור בו, מכל מקום כל כמה דלא הדר הוי כבמוחזק...". וגם כאן תמוה מאוד. דמה ענין מוחזק לדיני ירושה? שהרי בשביל להוריש, קודם כל צריך החפץ להיות של המוריש, וחזקה לא עושה ענין דין בעלות. וא"כ ליתא כלל בירושה, ואין מקום לדון בדין "ראוי ומוחזק" של ירושת בכור?

והקה"ל³ באר, שכל התרומה היא ממון השבט, וא"כ הוי כשלו מצד דין ממון השבט, וכיון שכאן התחייב לתת דוקא לו, את מתנות הכהונה, ויש עליו איסור מלחזור בו משום מכרי כהונה, א"כ הוי כיחידי מכל השבט שמיועד לו, ושפיר הוי כשלו, ולא הווי מחוסר קנין דהוי שלו מצד דין ממון השבט.

ב.

אמנם מצינו בגדולי האחרונים, שלא הלכו בכיוון זה דהווי ממון השבט, והרחיבו את דין מוחזקות דחשיבא כבעלות אף בדברים שאינם מתנות כהונה.

1. דף ל' ע"א.
2. דף קכ"ג ע"ב.
3. גיטין ס"י כ, וב"ב ס"י לג.

הנה "קצות החושן" למד ע"פ התוס' בב"ב דלעיל "שאם אחד נשבע ליתן מתנה לחברו חפץ פלוני, ומת המקבל קודם שהגיע המתנה לידו, אם הוא ראוי לגבי הבכור... כיון דצריך לקיים שבועתו ואסור לחזור, הוא ליה החפץ שנשבע לתת לו כמו מוחזק". וא"כ למד מהתוס', שכמו שישורש את מתנות הכהונה כיון שהיו כמוחזק, אף שנשבע כיון שהיו מוחזק, איכא דין ירושה.

ומשמע מהקצו"ח, שאף שליכא כאן סברת ממון השבט, מ"מ כיון שחשיב כמוחזק בחפץ, הרי כממונו לכל מילי, וצ"ע.

וכן ה"נתיבות"⁵, אף שדחה את קצו"ח, שבשלמא לגבי תרומה, אי תפס לא מפקינן מיניה, ממילא לכל מילי הוי כמוחזק, משא"כ לגבי נשבע, כיון דאי תפס מפקנן מיניה, ממילא לא חשיב כמוחזק. מ"מ משמע מדבריו, דאם היה הדין במושבע שאם תופס לא מפקינן, היה הדין שנחשב ושייד כבר דן ירושה, ולכאורה קשה כדלעיל, שהרי כלל לא הוי ממון האבא, ומהיכי תיתי דין ירושה על המוחזקות?

ג.

איתא בנדרים⁶: "אמר רבא: היתה לפניו ככר של הפקר, ואמר ככר זו הקדש נטלה לאוכלה, מעל לפי כולה, להורישה לבניו מעל לפי טובת הנאה שבה". ועייש בר"ן במה שבאר למד נקט דוקא ככר של הפקר.

אמנם בפ"י הרא"ש שם הביא פשט אחר: "והקשה הר"א ממיץ, אמאי נקט ככר של הפקר, נימא היתה לפניו ככר של הקדש, ופירש בשם הר"ר יצחק, שהככר של הפקר היתה רחוקה ממנו הרבה. ואין אדם סמוך לה, שיוכל לזכות אלא הוא, ואמר לכשאזכה בככר זה תהיה הקדש, וקמ"ל דחל עליה הקדש, דכון דבידו לזכות בו, כדאמר בפי' "אע"פ שכה זו שמשכנתי לך, לכשאפדנה תקדוש, דקדשה הואיל ובידו לפדות".

והנה שיטת קצו"ח⁷ דהוי מוקדש מיד, עוד לפני שזכה בחפץ בכלל, ולפי"ז מיישב קושית השטמ"ק דבמ"ה⁸ שהקשה על מה דאיתא שם בגי"מ, שישראל לבן לוי שיש לו מעשר אצלו, רשאי בן הלוי להפריש משם תרומת מעשר, כיון שודאי לא יחזור בו הישראלי והקשה השטמ"ק, מ"מ הרי לא הוי שלו, ואיך יפריש?

ות"י קצו"ח דלשיטת הרא"ש מיושב, שכוון שבידו לזכות מהני להקדיש, אף כאן כיון שהבטיח לו, ולא יחזור בו א"כ הוי כשלו, וכמו שיכול להקדיש, יכול אף להפריש. והגרעק"א⁹ דחה דברי קצוה"ח "ולעני"ד אינו, דדברי הרא"מ רק דמהני ההקדש לאחר שיזכה ולא הוי כמקדיש דשלבי"ל. אבל מ"מ פשיטא דקודם שזכה לא חל ההקדש, ואלו הכא משמע דתיכף הוי תרומת מעשר ופוטר להפרות מטבל... ולזה נראה עיקר כמו שתי' השטמ"ק דלא גרע מנותן רשות לחברו שיתרום מכרי על תבואה שלו..."

ולדברי הגרעק"א באמת צריך לומר שמוחזקות עושה את הדבר כבא לעולם, אבל לא נותנת עדיין זכויות ממוניות שיחשב כשלו לפני שזכה. אומנם לקצו"ח תמוה מאוד, שכיוון שלא עשה עדיין קנין בחפץ, איך מהני הקדשתו הרי במוחזקות לא סגי?

4. סי' רעח' סקט"ו
5. סי' רעח' סק"א.
6. דף ל"ד ע"ב.
7. סי' ר"ד סק"ג.
8. דף מט"ו ע"א.
9. דו"ח ב"מ דף מט"ו ע"א.

ד.

והיה נראה שהרא"מ בא לחדשנו יסוד גדול במהות הקנינים. דהנה יש לחקור האם הקנין מיועד לתת את הבעלויות למבצע הקנין בחפץ, או שמעשה הקנין מרחיק ומונע את האחרים מלהשתמש בחפץ, ולכן ממילא כיון שכל האחרים מנועים מן החפץ, חשוב החפץ כקנוי לעושה הקנין? כלומר, האם יעוד הקנין לתת בעלות או למנוע זכית האחרים, והבעלות היא כבר פועל יוצא מהדבר.

ונראה שהרא"מ נקט כאפשרות השנייה. ולכן באמת לו יצוייר חפץ, שאף אחד אחר לא יכול לזכות בו מלבד ראובן, א"כ אם ראובן יקדיש חפץ זה יהיה הקדש, כי אין יעוד הקנין לתת בעלויות, אלא שכיון שיש לאחרים אפשרויות זכיה, ממילא זה צריך קנין, ע"מ שאחרים לא יזכו. אבל אם אין באפשרות האחרים לזכות, אין צורך כלל מעשה קנין, וחשיב כשלו כל ששולט על חפץ זה.

ולכן באמת בגמ' בנדירים מהני ההקדש על ההפקר, אף שאין שם קנין, אלא כיון שמ"מ בידו לזכות, א"כ נחשב שיש לו שליטה על החפץ והאחרים כמנועים מן החפץ, וממילא לא בעינן למעשה קנין כדי שיוכל להקדיש ואף שבודאי גם לקצו"ח. עדיין בעינן אח"כ מעשה זכיה, שיועיל לנפרע ההקדשה, זהו כדי שיתברר שבידו באמת היה לזכות, ולא אחר. אבל הזכיה שמלמדת אותנו שה"בידו" היה נכון וא"כ מאז שהיה "בידו" לזכות, יש לו דיני בעלות ומהני הקדשתו.

ה.

וי"ל א"כ הפשט בגמ' בב"מ. כיון שהבטיח לתת ללוי את המעשר הראשון, וכיון שיש אסור מלחזור, א"כ הוי כשולט על החפץ והאחרים נחשבת כמנועים מהחפץ, וא"כ מהני הפרשת תרו"מ של הלוי, דהוי כבעלים כבר על המעשר. וכן בפי "אע"פ" ש אמר שדה זו לכשאפדנה תהיה קדושה, דקדשה. הואיל ובידו לפדות, אף שם כיון שהוי בידו לפדות, א"כ הוי כשולט על השדה, והאחרים מנועים ממנה, ולכן נובעים כל דיני בעלות על השדה, שיכול להקדיש אף שלא עשה עדיין מעשה קנין.

ו.

ומיושבת שפיר גמ' דידן בגיטין ובב"ב. כיון שהוי במכירי כהונה, ומחויב לתת דוקא לכהן הזה, ולאחרים אסור לתת. א"כ נחשבים כל האחרים כמנועים מחפץ זה, ולכהן יש כביכול שליטה על מתנות אלו, וא"כ הוי כבעלים, וחשיב הישראל כנתן כבר לכהן את מתנות הכהונה, ויצא ידי חובתו, וממילא שפיר יש בזה דין ירושה. ולכן אומר קצו"ח שאף דנשבע לתת לו, יש בזה דין ירושה. אף שם היסוד הוא, שאחרים מנועים מהחפץ, כיון שלא יכול לחזור בו משבועתו. ולכן יש לו כעין שליטה על החפץ שנשבע לתת לו, ויש לו דיני בעלים, ושייכא בירושה. אמנם ה"נתיבות" שחולק, לא שאינו מקבל את עצם היסוד שיצא לנו מדברי הרא"מ, אלא שסובר שהני מילי ששליטתו תלויה בו. אבל אם היא תלויה באחרים, וכגון כאן שנשבע לתת, כיון שזה תלוי ברצונו של הנשבע לסמוך על שבועתו, ואין שליטתו מכח עצמו, א"כ לא נחשב כבעלות, ולא יכול להוריש, משא"כ לקצו"ח לא שנא.

ז.

איתא בגמ' בב"מ¹⁰ "דראיה בעלמא לא קני" והקשו שם התוס'¹¹ "והא דאמרינן בפי הבית והעליה, הבטה בהפקר קני, הינו שעשה מעשה כל דהו, כגון שגדר גדר קטן". והנה צ"ע תרוץ זה של התוס', דממ"נ אי עשית גדר זו הוי מעשה קנין (מצד קנינים של דרבנן), אי"כ למה קרי בגמ' "הבטה בהפקר קני" ואי נימא דלא הוי מעשה קנין, אי"כ במה קונה את החפץ, הרי קיי"ל שראיה בעלמא לא קונה, ומה מועיל הגדר קטן? ולשיטת הרא"מ אפשר ליישב, כיוון שעשה מעשה שליטה, וכגון שגדר גדר קטן, ממילא כל השאר הוי כמנועים מן החפץ, דהוי כברשותו, ולא יבואו לקנות חפץ זה, דלא יראה כלל כהפקר ויטייאו מזכיה בחפץ זה. וא"כ הוי כשולט על החפץ, ויש לו דיני הבעלות על החפץ. ומ"מ קרי בגמ' "הבטה בהפקר קני" ללמדנו שלא צריך כאן מעשה קנין גמור, אלא כל שמביט בחפץ "הנתון בשליטתו, ורוצה לקנותו הוי כשלו.

ח.

איתא בגמ' בב"ב¹² "אמר רב הונא תליוהו וזבין זביניה זביני, מ"ט כל דמזבין איניש, אי לאו דאניס לא הוה מזבין, ואפילו הכי זביניה זביני...". ובהמשך¹³: "ואמר אמימר תליוהו וקדיש קידושו קידושין, מר בר רב אשי אמר באשה ודאי קדושין לא הוו, הוא עשה שלא כהוגן לפיכך עשו עמו שלא כהוגן, ואפקיענהו רבנן לקידושה מיניה".

והקשה הגרנ"ט¹⁴, שהרי אף שתליוהו וזבין זביניה זביני, מ"מ תלייהו וקני לא מהני ובשלמא בכל קנין דלא בעינן דיקנה המוכר את הכסף, אלא הוי רק חיוב על הלוקח לשלם. אבל בקדושי אשה, הרי ודאי צריך שתקנה האשה את הכסף, והרי תלוהו וקני לא אמרינן. וא"כ אי"א להכריח את האשה שתקנה את הכסף, ולא יכולה להתקדש. ולא בעינן רק לתק"ח שעשו עמו שלא כהוגן והפקיעו קדושו, אלא שמלכתחלה לא חלו הקדושין.

ותירץ: "ע"כ נראה לי לפרש, דיש שני מיני קדושין בקדושי כסף, חדא דמקודשת מטעם שקנתה ממנו הכסף, ועבור הכסף היא קנויה לו, ועוד יש מין קדושין בכסף דאע"ג דלא זכתה הכסף ג"כ מקודשת, שגם בקדושי כסף מקודשת בנתינה כל דהו, ואע"פ שלא זכתה הכסף, אלא מכיון דהוי נתינה מקודשת כמו גבי גט, ועל קדושין כאלו מקשינן הויה ליציאה...".

אולם תרוץ זה של הגרנ"ט קשה דמה"ת נלמד שקדושי כסף לא בעי קנין, ומה שהשווה לגט, מגזרה שוה "ויצאה והיתה" לא דמי דהנ"מ שמשתמשים בג"ש כשאין לימודים מפורשים לחלק, אבל כאן איתא, שהרי בגט באמת כתוב "ונתן" ולמדנו שבנתינה בלבד סגי. אבל בקדושין הרי כתיב "כי יקח" ודרישנן בגמ'¹⁵: "קייחה אקרי קנין. שנאמר השדה אשר קנה אברהם, אי"נ שדות בכסף יקנו". וא"כ איתא מפורש דבעינן קנין, וודאי לא שייך כאן ללמוד ג"ש "ויצאה והיתה"?

10. דף ב' ע"א.
11. ד"ה "דבראיה בעלמא".
12. דף מז' ע"ב.
13. דף מח' ע"ב.
14. בשעוריו בריש מס' קדושין.
15. קדושין דף ב' ע"א.

ואולי י"ל כדלעיל, שעיקר דין הקנין הוא להפקיע מאחרים את אפשרות הזכיה בחפץ וא"כ הכא כיון שנתן לה את הכסף, וא"כ בפועל אחרים מנועים מהכסף, א"כ לא בעינן כבר מעשה קנין ומה שנלמד בגט, זה שלא בעינן את דעתה, דודאי א"א להקנות שלא מרצונו, קמ"ל מגט שלא בעינן דעתה, אבל זה עדיין נחשב בגדר קנין, דלמעשה זוהי המהות של כל הקנינים, אפקעת האחרים מזכית החפץ.

ט.

והנה הסתפק קצו"ח¹⁶: "בראובן שנתן שטר מתנה לשמעון על ביתו, ונתן השטר בתוך ביתו, ואמר לו הנני נותן לך הבית עם שטר מתנה שבתוכו, מי נימא כה"ג חצרו ומתנתו באין כאחד, דכה"ג אמרו ר"פ הזורק, חצירה מה שקנתה אשה קנה בעלה. ומסיק יד עבד כיד רבו, אלא גיטו וידו באין כאחד, וה"נ חצירה וגיטה באין כאחד, והרי בשעה שזרק לה הגט תוך חצירה, עדין אינו חצירה, אלא ע"י הגט נעשה חצירה, וכמו גבי עבד דנעשה ידו ע"י הגט שחרור וה"נ נעשה חצר דשמעון ע"י השטר מתנה שבחצרי".

אולם דחה קצו"ח את ההשוואה, דבשלמא לגבי גט לא בעינן כלל קנין, אלא נתינה. וראיה שאם כתב על אסורי הנאה מהני. משא"כ לגבי קנין שם בעינן קנין, וממילא כל זמן שחצירו לא קנויה לו, לא יכול לקנות את שטרו. ולכן באמת שטר מתנה שכתבו על אסוה"נ לא מהני דבעינן קנין, ול"ש קנין על אפ"ה לשיטת הרשב"א דאין בעלות על אה"נ.

ולכאורה לדברינו לעיל י"ל, שכל נתינת גט אף דהוי בע"כ הוי בגדר הקנינים. דאף שלא עשתה מעשה קנין, מ"מ כיון דהגיע לרשותה, ואין ביד אחר לזכות בשטר, א"כ הוי כשולטת על השטר, והוי כקנין.

וא"כ י"ל כה"ג אף בקנינים, שאף בגט הוי בגדר קנינים, והחדוש "ונתן בידה", הוי רק שמהני בע"כ, אבל באמת מצד הקנין מהני, וכן יהיה בקנין. אבל לפירוש זה נצטרך להדחק, להעמיד דמה דאמרינן דמהני גט על אה"נ, הוי לשיטת הריב"ש, דיש בעלות על אה"נ, ואף בקנינים יהיה אותו הדין.

16. ס"י ר' סק"ה.